

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ SÜRECİNİN İÇ VE DIŞ DİNAMİKLERİ

Sultan Berna Akkoyunlu
Anadolu Üniversitesi Doktora Öğrencisi

Özet

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar tek parti ile yönetilen Türkiye'nin, demokratikleşme adına bir takım yeniliklere yer vermesi gerekiyordu. Çünkü gerek tek partili yönetimin etkisiyle toplumsal huzursuzluğun artması, gerekse II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle değişen dünya karşısında Türkiye, yeni sosyal, siyasal ve ekonomik politikalar ortaya koymak zorunda kalmıştı. Böylece CHP yönetimindeki Türkiye, yirmi yılı aşkın bir süredir birçok kez provasını yaptığı demokratik hayata geçişin ilk adımını atmıştır. Bu çalışmada ise Türkiye'nin söz konusu döneme geçişe neden olan iç ve dış gelişmeler ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Çok Partili Dönem, Demokrasi, İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı

Abstract

Having been governed by just one political party from the proclamation of Republic until the end of World War II, Turkey had to do innovation in the name of democracy. Due to increasing unrest with the influence of single party management and also because of the World change after World War II, Turkey had to put forward a new political, social and financial regulations. Thus, Turkey, under CHP management, took the very first step to the democratic life that it tried many times over twenty years. In this study internal and external developments that caused Turkey's transition to the mentioned period will be subjected.

Key Words: Multiparty period, Democracy, İsmet İnönü, World War II.

1. Giriş

Türkiye’de tek partili dönemde siyasal iktidarın temelini, asker-sivil bürokrasisi ve ekonomik gücü yüksek olan toplum kesimleri oluşturuyordu. Bu durumun temel dayanağı ise Milli Mücadele döneminin ortaya çıkardığı cemiyet ve örgütlenme hareketlerinin yanı sıra savaşın kazanılmasından sonra ortaya çıkan şehir burjuvazisinin oluşturduğu sosya-kültürel atmosferdi. Dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi kurulduktan sonra, tek parti rejimi ve rejime özgü bir seçim sistemi ile kurulan koalisyon, büyük çatışmalara meydan vermeden ülkeyi yönetmişti (Timur, 2003: 23).

Ülke içindeki siyasal sistemin tek başlı yapısının, sorunları çözmede yetersiz kalması, sosyal yapının etkileri, ekonomik durumun bozulması ile ortaya çıkan toplumsal muhalefetin zorlaması çok partili hayata geçişin yerel nedenlerini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra II. Dünya Savaşı’nı, demokratik cepheyi oluşturan ülkelerin kazanması, dünyada demokratik ideolojilerin egemen olması, ülkenin iç siyasal yapısını bu yeni duruma göre düzenleme zorunluluğunu da beraberinde getirmiş ve tüm bu gelişmeler çok partili hayata geçiş sürecini ortaya çıkarmada etkili olmuştur.

Sonuç olarak, çok partili hayata geçiş dönemi incelenirken, ülkenin sosyo-ekonomik yapısı, bu yapının siyasal sisteme etkileri ile dünya devletlerinin politik ve stratejik hamlelerinin bu geçiş dönemini hangi boyutta etkilediğini ortaya koymak çalışmanın temel amacı olacaktır.

2. Çok Partili Döneme Girişte İç Etmenler

CHP yöneticilerinin batılılaşma istekleri ve bu doğrultuda giriştikleri çabalar ve Cumhuriyetin temelinde var olan liberal fikirlerin çok partililiğe geçişteki önemi dikkate alınmalıdır çünkü Cumhuriyet Halk Partisi sözcüleri de Türkiye’de Halk egemenliğinin tanındığını ve rejimin esasında demokratik olduğunu, bu sebeple Türkiye’de demokrasinin Cumhuriyetin ilanından itibaren var olduğunu söylemişlerdir (Karpaz, 1996: 130).

1939 yılında yapılan 5.Kurultay’da CHP, kendi içinden "Müstakil Grup" adıyla, bağımsız hareket eden bir grup ortaya çıkarsa da bu grup, yapı olarak muhalefet yapacak bir durumda değildi. Parti başkanlığına bağlı ve hükümeti eleştirme görevi olan bu grup, parti içi grup toplantılarına ve oylamalarına katılamıyordu (Haytaoğlu, 1997: 51). Sonuç olarak, Şefe bağlı olan müstakil grup milletvekilleri, Şefin görüşlerinin savunulması dışında, iktidara karşı gerçek bir muhalefet yapamamışlardır (Karatepe, 1993: 200). Parti içi örgütlü muhalefete izin verilmesi gerçek bir muhalefet ortamı yaratmaya yetmemiştir.

Ancak çok partili döneme geçişte İsmet İnönü'nün kişisel katkısının da önemli bir etken olduğunu yadsımak doğru olmayacaktır. Çünkü İnönü, o dönemde böyle bir karar almamış olsaydı, ülkenin çok partili rejime geçmesi engellenmiş olmazdı, fakat süreç gecikirdi. Nitekim İnönü, 1940'ların ortalarında, CHP içindeki arkadaşları henüz zamanı olmadığını öne sürerek çok partili hayata karşı çıktıklarında onlara şöyle yanıt vermişti:

“Çocuğunuzu iyi bir nişancı yapmak isterseniz ona yalnız nazari bilgiler vermekle bu maksada ulaşamazsınız. Eline ateşli silahı verecek, nasıl nisan alacağını söyleyeceksiniz; attığı ilk kursun, hedefin yakınındaki canlı bir mahluku öldürebilir. İkinci, üçüncü...beşinci kursunlar bir komsunun camını kırabilir, yahut bir çatının bacasını yıkabilir. Ama eninde sonunda tam isabet yapacak ve iyi bir nişancı olacaktır. Halkı, demokratik bir düzene alıştırmak için bu usulü kullanmaktan baksa bir çare yoktur” (Doğan, 1964: 249).

Türkiye’de tek partili yönetimden çok partili yönetime geçiş sürecinde ekonomik faktörlerin etkisi de göz ardı edilemez. 1929 yılının Ekim ayında New York Borsası’nda patlayan büyük kriz kapitalist dünyayı büyük bir felakete sürüklemiş, birçok ülke gibi Türkiye’de bu buhrandan ciddi bir biçimde etkilenmiştir. Özel girişime büyük darbe indiren kriz, dünyadaki üretim fazlasının fiyatları korkunç bir biçimde düşürmesi sonucu başlamış ve Türkiye’de tarım ürünü fiyatlarını da olağanüstü bir biçimde etkilemiştir. Bu koşullar altında özel girişimciliğin yürütülmesinin kolay olmadığını gören rejim ister istemez devletçiliğe kaymıştır.

CHP döneminde baş gösteren II. Dünya Savaşı’na Türkiye katılmamış olsa da, bu savaş süresince Türkiye’de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar yarattı. Bu dönemde bir yandan enflasyonla mücadele edilirken, öte yandan da bu politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları baskı ve zabıta yöntemleriyle önlenmek istenmiştir.

Savaş ekonomisi dönemi ülkeyi sosyo-ekonomik açıdan zedelediye de ekonomiyi düzeltmek adına gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve yüksek kazanç sahibi olanlardan vergi alınabilmesi için yeni önlemler düşünüldü.

Hükümet ekonomik zorlukların üstesinden gelmek amacıyla 18 Ocak 1940’ta ekonomiyi yeniden düzenleme ve denetleme içeren 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu yürürlüğe koymuştur. Darlık, enflasyon ve savaş ekonomisinin ağır şartları; fiyatlar ve kar hadleri, önemli maddelerin dağıtımını gibi konularda sıkı tedbirlerin uygulanmasını gerektirmiştir. Vurgunculuk yasaklanarak vurgunculuk yapanların; para, hapis, sürgün cezalarıyla cezalandırılmalarına çalışılmıştır.

15.01.1940 tarihli Başvekillik Mazbatasında kanunun gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir: *“(…) Memleketimizin halen Avrupa’da hüküm süren harbin dışında bulunduğu*

malumdur. Bununla beraber, milli hayatımızda bu istisnai ahvalin tesirlerini önlemek ve sair bakımlardan olduğu kadar, iktisadi bakımdan da tahaffuzu ve tedafüi tedbirler almak zarureti muvacehesindeyiz” (Makal, 1999: 412).

Milli Korunma Kanunu, hükümete ülkenin bütün kaynaklarının savaş ekonomisinin gereklerine uygun olarak kullanımını sağlamak amacıyla özel sektörle ilgili olarak madenlere, endüstriyel kuruluşlara, ürünlere el koyma, bunların taşınmasına ve yönetimine müdahale, satış fiyatlarını belirleme, bazı maddelerin tüketiminin kısıtlanması, ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi geniş yetkiler vermiştir. Ayrıca devletin iç ve dış ticaret üzerindeki denetimini arttırmak için “ticaret ofisi” ve “iş müsteşarlığı” kurulmuştur. Fakat yapılan bu çalışmalar, tüm kapalı ekonomilerde olduğu gibi, karaborsa, istifçilik, rüşvet ve nüfuz ticaretini tetiklemiş ve bu durumdan yararlananlar, halkın zaruret halinden faydalanarak aşırı kazançlar elde etmişlerdir. Bu Kanun, fiyatların yükselmesini nispeten engellemiş; ancak ekonomik sorunların ve geniş yığınların sıkıntılarını hafifletmemiş, mal yokluğuna dayalı karaborsa ve karaborsaya dayalı spekülasyon ortamını yok edememiştir (Çavdar, 1995: 376).

Enflasyonun yükseldiği ve bir milyona yakın insanın silahaltında bulunduğu savaş yıllarında Refik Saydam hükümeti, yükselen enflasyonun önüne geçebilmek için hükümetin mümessili gibi çalışan tüccarların gerektiğinde toplumdan çıkartılması gerektiğini ifade eden anlayışa sahip olması, savaş zengini fırsatçı ve vurguncu zümrenin tepkisiyle karşılaşmasına sebep olmuştur. Ancak Refik Saydam’ın 1942 Temmuz’unda ölmesi üzerine başbakan olan Şükrü Saraçoğlu ise bu yaklaşımın aksine “*piyasacı yaklaşımı*” benimseyerek piyasa üzerindeki sıkı devlet denetimini gevşetme yoluna gitmesi, fiyatların % 100 oranında artması sonucunu doğurmuştur. Bu durum savaş döneminin 1942-1943 yıllarında en yüksek enflasyonunu oluşturmuş ve Saraçoğlu hükümeti, bu gelişmeler karşısında "savaş soyguncularını" vergilendirme adı altında gayrimüslim yurttaşları hedef alan “*Varlık Vergisi*” kanununu çıkartan bir siyaset gütmeye yolunu seçmiştir (Boratav, 1998: 59). Böylece Varlık Vergisi azınlıkların ekonomi içindeki payını azaltmak üzere bir araç olarak kullanılmıştır. Kimi kesimlerce bu uygulama salt ırkçı bir politika olarak değerlendirilse de öncelikle azınlıkların ticari faaliyetleri göz önünde bulundurularak daha makul çıkarımlar yapılmalıdır. Zira azınlık firmaları, Türklere ait işyerlerinin gerekli yetkinliğe sahip olmadığını ilan ediyor, hükümetin uygunsuz ve fark gözetken tutumundan şikâyet ederek yabancı firmalarla iş görmeyi tekliflerinde tutmak için çalışıyorlardı. Dolayısıyla, konu öncelikle dini veya etnik bir mesele değil, ulus-devletin temelini sağlamlaştırılmasını öngören iktisadi bir tutumdur. Her ne kadar ülkedeki gayrimüslimler, bu verginin kendileri için çıkarıldığını iddia etseler de söz

konusu verginin belli servet birikimi olanlardan da alındığı açıktır. Sonuçta İstanbul ve diğer büyük kentlerden alınan bu vergi, servetlerin bir defaya mahsus vergilendirildiği ve vergisini ödemeyenlerin bedensel çalışmaya tabi tutulduğu bu uygulama, büyük tartışmalara yol açmış ve sonuçta 1944 yılı başlarında kaldırılmıştır (Baytal, 2007: 9).

Varlık Vergisi boyutlarına ulaşmamış olmakla beraber Toprak Mahsulleri Vergisi, aşar vergisinin kaldırılmasından beri ilk kez tarım ürünlerine yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi olarak uygulamaya konulmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile büyük ve küçük çiftçi ayrımı yapılmamış, ödenecek vergi tutarı, tarladan elde edilecek ürün miktarı üzerinden hesaplanmıştır. Köylünün tarlasından ne kadar ürün çıkacağı ise bazı resmi görevlilerin tahmine bırakılmıştır. Bu durum ise, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bazı görevliler rastgele tahminlerde bulunmuşlar, bazıları ürün miktarını az göstermek karşılığında rüşvet talep etmişlerdir. Bütün savaş yılları süresince bunların dedikodusu yapılmış ve çiftçiler tarafından sık sık şikâyet konusu olmuştur. Boratav, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi büyük toprak sahiplerinin tepkisini ve direnmesini doğuran icraatlarla birlikte toprak ağalarının ve toprak burjuvazisinin CHP iktidarına savaş sonunda cephe almasına yol açan ana etkenlerden biri olduğunu ifade etmektedir (Boratav, 1998: 59).

Uygulanmaya çalışılan politikalar, özellikle ticaret ve tarım burjuvazisinin, çıkarlarını aşmaya başladığında ise, siyasal iktidar mücadelesi şiddetlenmiş ve CHP'yi siyasal iktidardan uzaklaştıracak olan iktidar bloğu içindeki çatışmanın piminin çekilmesine neden olmuştur. Bu çatışmanın en açık tezahürünü ise, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu oluşturmaktadır. Savaşın bitmesine rağmen İnönü'nün istemi üzerine yürürlüğe konulan söz konusu bu kanun, iktidar bloğu içerisindeki sınıflar arasındaki çelişkiler doğrultusunda, tarım ve ticaret burjuvazisinin iktisadi alanda güçlenmelerine sebep olmuştur. Böylece siyasal alanda da etkinlik kazanmaya çalışan tarım ve ticaret burjuvazisinin, söz konusu grupları dizginlemek için çıkarılan bu kanunun, özellikle büyük toprak sahiplerinin, topraklarını müsadere etme yetkisinin ele geçirilerek iktisadi güçlerinin kırılıp, denetim altına alınmaları ve böylelikle siyasi nüfuzlarının azaltılması amacına hizmet ettiği söylenebilir.

En uç noktasını Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun oluşturduğu söz konusu politikalar dizgesi, CHP'yi temsil krizini derinleştirmiş ve özellikle tarım ve ticaret burjuvazisinin, artık CHP'yi kendi çıkarlarının sözcüsü olarak görmemelerine neden olarak, yeni bir siyasal örgütlenme içerisine girmelerine yol açmıştır.

3. II. Dünya Savaşı'nın Türk Demokrasisine Etkisi

Türkiye'de çok partili rejime geçme kararının verilmesine dış etkenler açısından bakıldığında, kararın o dönemdeki uluslararası koşulların etki ve baskısı ile ve Türkiye'nin uygulamakta olduğu dış politikanın gerekleri doğrultusunda karar verilmiştir. Türkiye' de iç ve dış politikada önemli sorunlar gündeme gelse de, en ciddi sorun, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği gelişmeler olmuştur.

Büyük savaş sonrasının galipleri olan ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Sovyetler Birliği artık yenedünya dengelerini belirleyecek olan örgütlenme ve antlaşmaları imzalamaya başlamışlardır. Fakat savaş sonrası gelişmeler dünyada yeni kutuplaşmaları ve yeni gerginlikleri gündeme getirecektir. II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinin bir güç unsuru olarak dünya politika sahnesinden çekilmesinden sonra, Dünya uluslararası güç dengesi itibariyle iki kutuplu bir sistem özelliğini kazanmış ve ABD ve Sovyetler Birliği gibi her biri farklı görüşlere sahip iki ayrı güç ortaya çıkmıştır.

Buna göre, savaş sonrası bir süper güç olarak ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emelleri ve bunlara yönelik ileri sürdüğü istekler, Türkiye'nin Batı ittifakı içinde yer almasını zorunlu kıldığından Türkiye'nin, Batının desteğini sağlayabilmesi için siyasal yapısını demokratikleştirmesi, çok partili hayata geçiş sürecinde bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği, savaş sonrası dünyada elde ettiği siyasal nüfuz ve askeri gücüne dayanarak, Yalta Konferansı'nı takiben 19 Mart 1945'de bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemek istemediğini bildirmiştir. Bu notayı aldığı anda savaş süresince izlediği tarafsızlık politikası nedeniyle yalnızlık içinde bulunan Türk Hükümeti, ilk olarak anlaşma zeminini aramıştır. Süresi sona ermekte olan 1925 Anlaşması'nın yerine yeni ve daha kapsamlı bir anlaşma yapmak yönündeki tekliflere olumlu baktığını bildirmiştir (Gönlübol ve Ülman, 1982: 150).

Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'de Türkiye'ye verdiği notayla şu istekleri ileri sürmüştür;

- Boğazlar bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık olmalıdır.
- Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi özel şekilde belirlenen durumlar dışında yasaktır.
- Boğazlar, Karadeniz Devletleri'nin savaş gemilerine daima açık olmalıdır.

- Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için doğal su yolu olan boğazlara yönelik rejimin kurulması, Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin yetkisi dahilinde olmalıdır.
- Boğazlarda ticari seyrüseferin serbestisini ve boğaz güvenliğini, boğazların Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin aleyhine kullanılmasını önlemek amacıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği ortak olarak sağladılar (Gürün, 1983: 165).

Sovyet istekleri, özellikle boğazların ortak savunulması teklifi Türkiye'nin egemenlik haklarına yönelik bir hareket olarak yorumlanmış ve Türkiye 22 Ağustos 1946'da karşı bir nota ile cevap vermiştir. Sovyet isteklerinin geri çevrilmesinin ardından Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki baskılarını iyice arttırmıştır. Sovyetlerin bu tutumu karşısında Türk hükümeti, iki ülke arasındaki ilişkileri daha fazla bozmamak ve Sovyetlerin bu isteklerini geri almasına olanak sağlamak amacıyla, daha çok susmak yolunu seçmiştir. Ancak Sovyetler birliğinin baskısı, azalacağına daha da artmıştır. Özellikle, Türkiye'yi uluslararası alanda zor durumda bırakmak için, Sovyet radyosu sürekli Türkiye'nin demokrasiden uzak, faşist ilkelerle yönetildiğini vurgulamakta, bu rejimin mutlaka değişmesi gerektiğini öne sürmekteydi (Ekinci, 1997: 265).

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin notasına verdiği cevapta, önceki görüşlerini tekrarlayarak Türkiye'nin açıklamalarını yeterli bulmadıklarını ve Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında boğazların güvenliğini sağlayamadığını ve düşman gemilerinin geçişine engel olmadığını belirtmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu tehditkâr açıklamaları, Türkiye'nin Batı bloğuna girme ve bunun ön şartı olarak da çok partili siyasete geçme kararını hızlandırmıştır.

Savaşta üstünlüğü elinde tuttuğu 1941-1943 yıllarında Almanya ile sıkı ilişkiler kurmuş olan Türkiye, demokratikleşme şartlarını yerine getirerek müttefikler yanında yer almadığı takdirde, uluslararası alanda yalnızlığa itilebilirdi. Savaşın son dakikalarında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye, San Francisco Konferansı'na davet edildi. Konferans öncesinde hükümetin çok partili rejim konusundaki tutumunda değişikliklerin olması, Cumhuriyet Halk Partisi'ni, çok partili siyasete gidişte dönüşü olmayan bir yola yönlendirmişti. San Francisco Konferansı'na giden Türk heyetinde yer alan Feridun Erkin'in belirttiğine göre, İsmet Paşa, Amerikalıların sorması halinde, en kısa zamanda demokrasiye geçileceğini söylemeleri talimatını vermişti (Karatepe, 1997: 112).

Böylece, II. Dünya Savaşı'nın "*demokrasi cephesi*" zaferi ile sonuçlanması, tüm dünyada tek partili diktatörlük yönetimine dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesi ve bu

ülkelerde serbest seçime dayanan demokrasilerin canlanması ile tamamlanmıştır. Ayrıca Batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler kendi sistemlerini, bu açıdan yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Bu, bir anlamda, savaş sonrasında günümüze dek süren demokratikleşme çabalarının sonucu olmuştur.

Tercihini Batı'dan yana kullanan Türkiye, kapitalizmin uluslararası kurumlarına üye olmuş ve bu yolda hem ekonomik hem de siyasal alanda yeni düzenlemelere başvurmuştur. Gerek çok partili rejime geçiş gerek Türkiye'nin ekonomik liberalizasyonu ancak bu gelişmelerin ışığında anlaşılabilir. Türkiye'nin uluslararası kapitalizm cephesine tam entegrasyonu, onun Nisan 1945'te San Fransisco Konferansına kurucu üye olarak katılması ve BM anlaşmasını imzalayarak "demokratik idealler" için sözler vermesiyle başlamıştır. İnönü'nün 1945 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçişin kararını, zamanını, biçimini ve geçişte rol oynayacak siyasal kadroları seçtiği ya da en azından onayından geçirdiğini belirtmek gerekir (Koçak, 2009: 141).

İnönü, çok partili siyasal hayata geçiş konusunda düşüncelerini ilk kez 19 Mayıs 1945 tarihinde 19 Mayıs şenliklerinde yaptığı konuşmayla açıklamıştı. İnönü bu konuşmasıyla, geçmiş dönemdeki çok partili siyasal hayata geçiş denemelerini özetlemiş, bunların başarılı olmasını arzuladığını ancak koşulların şu anda uygun olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra İnönü gibi, çok partili siyasal hayata geçişi isteyen bir diğer kesim ise II. Dünya Savaşı'nın ulusal ve uluslararası koşullarından yararlanan, karaborsacı yeni bir zenginler zümresi, aşırı yoksullaşan kesim ve geleneksel sosyal değerlerinin ezildiğini düşünen kesimler iktidara gelme arzusuna düşmüşlerdi. Bu durum ilerde DP'nin iktidara gelme sürecine, itici bir güç olarak katkı sağlayacaktır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihli konuşması daha fazla demokratikleşme için kesin olarak yeşil ışık yaktığı görülmektedir. İnönü'nün konuşması şöyleydi: *"Bizim tek eksliğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İlk defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa bunun meclis içinde mi dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bu siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve*

programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur” (Turan, 1999: 210).

Bu konuda Adnan Menderes ise, 18 Temmuz 1946’da Aydın’da yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“Tek parti usulüyle yönetilen ülkeler her yerde yeniliyorlar ve tek parti yönetimimin üstünlüğüne bağlanan umutlar tek tek iflas ediyordu. İşte II. Dünya Savaşı’nın kan ve ateş tufanları içinde tek parti zihniyeti böyle yıkıldı. Hiçbir ülke dünyada oluşan büyük olayların ve egemen olan fikir akımlarının etkisinden uzak olamaz. Ülkemizde de bu etki kendini gösterdi” (Kürkçüoğlu, 1978: 232).

Sonuç olarak, Türkiye’nin 1945’de çok partili hayata geçmesinde, o sırada demokrasinin uluslararası saygınlığının artmış olması, kendisini ideolojik etki olarak göstermiştir. Savaş sonrası, faşist yönetimlerin savaşı kaybetmesi aynı zamanda demokrasinin zaferi olarak yorumlanmıştır. Bütün dünyada demokrasi yükselen değer haline gelmiş, demokratik olmayan ülkeler gözden düşmüş, savaş sonrası ortaya çıkan bu ortamda tek parti, tek şef sistemi ile yönetilen Türkiye’ye yönelik dünya kamuoyunun baskısı artmıştır. Türkiye bu baskıya daha fazla dayanamamış ve çok partili yönetime geçilmesine izin vermek zorunda kalmıştır. 1945 yılında başka siyasal partilerin kurulmasına olanak tanınmış ve 1946 yılından başlayarak da bu tekelci ve otoriter anlayışın doğurduğu siyasal yapının öğeleri birer birer ya bağları gevşetilmiş, ya da tamamen ortadan kaldırılmıştır.

4. Sonuç

Yirmi yılı aşan tek parti yönetimi, savaş koşullarında yaşanan ekonomik darboğaz, karaborsa, CHP’yi halk kesimleri nazarında oldukça güç duruma düşürmüştü. Elbette çok partili hayata geçişi tetikleyen tek faktör bu değildi. Bununla birlikte ülke dışında yaşanan gelişmeler, Türkiye’yi siyasi rejim açısından bir yol ayrımına getirerek II. Dünya Savaşı sonunda iki kutba ayrılan dünyada, Türkiye tercihini Batı bloğundan yana kullanmak zorunda kalmıştı. Ne var ki, tek partili otoriter bir rejimle Batı dünyası içinde yer alması söz konusu olmadığı için İnönü, Türkiye’yi Batı’ya yakınlaştırmak adına rejimde yumuşama anlamına gelecek önemli adımlar attı.

Genel olarak baktığımızda; Türkiye’de rejim değişikliği ve bu ekseninde DP’nin doğuşu, bu iç ve dış gelişmelerin bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı’nın belirleyiciliği altında uluslararası alandaki gelişmeler de, demokrasiye geçişi önemli ölçüde hızlandırmıştır. Denilebilir ki, Türkiye’de söz konusu dönemdeki rejim değişikliğinin gerisindeki temel nedenlerden biri de, ticaret ve tarım burjuvazinin çıkarları ve bunun sözcüsü

olan DP'nin politikaları ile II. Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri olan ABD'nin çıkarları arasındaki paralelliktir. Çıkarlardaki bu paralelliğin yanı sıra, tek parti iktidarının, hem savaş ekonomisinin neden olduğu bütçe açıklarını finanse edebilmek hem de savaş sonrasında izleyeceği kalkınma politikalarını yürütebilmek için, gereksinim duyduğu mali kaynak ihtiyacını demokrasinin oluşturduğu uluslararası ekonomik ve siyasal düzende karşılamıştır. İktisadi krizin yanı sıra siyasal bunalımında etkisi altında olan siyasal iktidar, uluslararası alanda yaşanan gelişmeler çerçevesinde siyasal, sosyal ve iktisadi politikalarını değiştirmek durumunda kalmıştır.

Fakat siyasal iktidarın hem siyasal rejimde gerçekleştirdiği değişikliğe hem de ekonomik politikadaki yapmış olduğu esnekliğe rağmen, sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir prensip olarak kabul ettiği devletçilik politikasından bütünüyle vazgeçmemesi, üstelik bu doğrultuda ulusal sanayinin geliştirilmesi hedefini değiştirmemesi, ABD'nin çıkarları ile CHP'nin çıkarlarının ortak paydada buluşmadığının kanıtıdır. CHP'nin aksine, tarım ve ticaret burjuvazisinin sözcülüğünü üstlenen ABD ile DP'nin yaklaşması kaçınılmaz olmuştur. Bu yaklaşma, DP'nin iktisadi politikalarında görüldüğü gibi özellikle ABD'nin toplumların özgürleştirilmesi felsefesinin önderliğine soyunması ve DP'nin de buna eşzamanlı olarak demokrasinin temel hak ve hürriyetlerin savunuculuğunu üstlenmesine etki etmiş ve CHP hükümetinin de bu konuda bir açılıma gitmesini koşullandırmıştır.

KAYNAKLAR

1. BAYTAL, Y. (2007), “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara: AÜ Yayınları.
2. BORATAV, K. (1998), Türkiye İktisat Tarihi(1908-1985), İstanbul: Gerçek Yayınevi.
3. ÇAVDAR, T. (1995), Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1839-1950), İstanbul: İmge Yayınevi.
4. DERİNGİL, S. (1994), Denge Oyunu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
5. DOĞAN, A. (1964), Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası, İstanbul: Dünya Yayınları.
6. EKİNCİ, N. (1997), Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.
7. GÖNLÜBOL M., ÜLMAN, H. (1982), İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası, Ankara: AÜ SBF Yayınları.
8. GÜRÜN, K. (1983), Dış İlişkiler ve Türk Politikası, Ankara: AÜ SBF Yayınları.
9. HAYTAOĞLU, E. (1997), “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, S.3, Denizli: PAÜ Yayınları.
10. KARATEPE, Ş.(1993) Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İstanbul: İz Yayıncılık.
11. KARATEPE, Ş. (1997), Tek Parti Dönemi, İstanbul: İz Yayıncılık.

12. KARPAT, K. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri)*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
13. KOÇAK, C. (2009), *Türkiye’de Milli Şef Dönemi(1938-1945), Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yayınları.
14. KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1978), “Türk Demokrasinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenlerin Rolü”, *A.Ü.S.B.F. Dergisi*, C.33, Ankara: AÜ Yayınları.
15. MAKAL, A. (1999), *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946)*, Ankara: İmge Kitabevi.
16. TİMUR, T. (2003), *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İmge Yayınevi.
17. TURAN, Ş. (1999), *Türk Devrim Tarihi, Cilt 4*, Ankara: Bilgi Yayınevi.